

SAHRAALTI AFRIKA ÜLKELERİNİN İKTİSADİ GELİŞME SÜRECİNE KISA BİR BAKIŞ

Mehmet Berkay DURDU¹

Kitap İncelemesi/Book Review

Geliş Tarihi/Submission Date: 15.08.2024

Kabul Tarihi/Acceptance Date: 12.12.2024

Doi: 10.53507/akademikdusunce.1534003.

KİTAP KÜNYESİ:

Yazar: Sinan Erdoğan ve Ali Acaravcı

Basım Yılı ve Yeri: 2021, İstanbul

Yayınevi: Kriter Yayınevi

Sayfa Sayısı: 132

ISBN: 978-625-7669-02-3

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından küresel siyasette ve ekonomide yaşanan paradigma değişimiyle birlikte, hem iktisat alanında hem de siyaset bilimi alanında ekonomik kalkınma kavramı giderek önem kazanmaya başlamış ve müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkmıştır. Kalkınmışlığın asimetrik dağılımına ilişkin yürütülen ampirik çalışmalar az gelişmişliğin yalnızca ülkelere has bir olgu olmadığını, bazı bölgeleri bir bütün olarak etkileyebileceğini ortaya koymuştur. Başta coğrafya olmak üzere, iklim, kültürel özellikler, sosyolojik yapı bölgelerin gelişmişlik düzeyini belirleyen temel etkenlerdendir. Gelişmişlik ve geri kalmışlık dikotomisiyle söylemsel olarak yaratılan ve ilkel, fakir, vahşi gibi sıfatlarla Avrosantrik bir kimlik atfedilen Afrika'nın kalkınma süreci ve gelişim aşamaları bu eserde, tarihsel süreç bağlamında incelenmektedir.

Kriter Yayınevi tarafından neşredilen eser, siyaset bilimi, sosyoloji, antropoloji, arkeoloji, iktisat ve coğrafyadan faydalanarak çok disiplinli bir bakış açısıyla Sahraaltı Afrika'nın kalkınmışlık düzeyinin diğer bölgelerden niçin negatif ayrıştığını, tarihsel analitik bir yöntem izleyerek sorgulamaktadır.

Eser, Afrika'nın geri kalmışlığına yönelik akademik yazında öne sürülen temel argümanları yıkararak yeni bir tarihsel bakış açısı geliştirilmesini teminen altı bölüm olarak kurgulanmıştır. Sahraaltı Afrika'nın siyasi ve ekonomik yapısına ilişkin 16. yüzyıl öncesi için yeterli tarihi ve arkeolojik verinin olmaması, yakın dönemde ise kıtadaki kamu yönetiminin

¹ Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı, mehmetberkaydurdu@gmail.com, Orcid: 0009-0002-1055-2266.

olgunlaşmamış olması, inceleyebildiğimiz tarihi ve istatistiki verilerin sınırlandırmakta bu durum da çalışmadaki temel kısıtları oluşturmaktadır.

Eserin ilk bölümünü oluşturan “Sahraaltı Kavramının Kökeni ve Dünya’da Afrika Algısı” başlığında, Sahraaltı Afrika’nın tanımı yapılmış, bölgenin coğrafi ve beşeri yapısı bir bütün olarak ele alınmıştır. Bu başlık altında kolonyalist bakış açısıyla geliştirilen ilkel, vahşi ve egzotik Afrika söylemlerinin, kitle iletişim araçları vasıtasıyla Batı dünyasında nasıl yayıldığı açıklanmıştır. İkinci bölüm Afrika’nın erken döneminden 16. Yüzyıla kadar uzanan bir zaman diliminde, bölgenin beşeri ve coğrafi özellikleri tarihsel süreç bağlamında incelenmiştir. Kıta, kuzey, güney, doğu, batı ve merkez olmak üzere beş alt bölgede ele alınmıştır. Kıtanın geri kalmışlığının tarihsel kökenlerini irdeleyen bu bölümde; Sahraaltı Afrika’da coğrafi kısıtlar nedeniyle tarımsal üretime geçişin dünyanın geri kalanına kıyasla çok geç bir tarihte başladığı, bölgedeki hayvanların evcilleştirilme girişimlerinin başarısızlıkla sonuçlandığı ifade edilmiştir. İslamiyet’le birlikte, bölgede ticari faaliyetler gelişmiş bu sayede limanlar ve ticaret merkezleri kurularak kıtanın toplam refahında artışı yaşanmıştır. Ne var ki tüm bu pozitif gelişmeler Sahraaltı Afrika’nın, geri kalmışlığını engelleyememiş, iktisadi faaliyetler yalnızca geçimlik ekonomiyle sınırlı kalmıştır. Yazarlar, bölgenin tehlikeli coğrafyasının, hem kıta içi entegrasyonun önünde büyük bir kısıt oluşturduğu belirtmektedir.

16. yüzyıl ve Kolonyal Dönem arasını kapsayan üçüncü bölüm, kölelik kurumuna odaklanarak kıtanın Batı hegemonyasına girişini tarihsel süreç içerisinde ele almaktadır. İstanbul’un fethiyle birlikte boğazların kapanmış olması o döneme kadar büyük ölçüde Slavlardan oluşan köle ticaretine darbe vurmuştur. Amerika’nın keşfiyle birlikte bölgeyi sömürmeye başlayan Batılı devletlerin taşıdıkları hastalıklar kıtada büyük bir nüfus kırımına yol açmıştır. Bu durumun telafi edilebilmesi amacıyla Afrika’ya yönelen Batılılar, kıtanın sahil kesimlerinde büyük köle pazarları kurmuşlardır. Yerel kral ve kabile şeflerinin, Batılılarla silah karşılığı köle anlaşması yapması, geçimlik ekonomiye sahip Afrika’da hem üretimin azalmasına hem de yerel çatışmaların artmasına neden olmuştur. Batılı devletler açısından ise temin edilen ucuz işgücü, üretimin artışına, sermaye birikimine ve yeni yatırımlara kapı aralamıştır. Bu anlamda kölelik kurumu, Sanayi Devrimi’ni hazırlayan sürecin en önemli etkenlerinden biri olarak değerlendirilmektedir. Sanayi Devrimi’yle birlikte azalan üretim maliyetlerinin etkisiyle kölelik kurumuna duyulan ihtiyaç da azalmaya başlamış ve kölelik 19. yüzyılın başlarında yasaklanmıştır. Eserde maliyetlerin ne ölçüde azaldığı, kölelik kurumunun kaldırılmasına ilişkin ekonomik gereklilikler yeteri kadar açıklanmamıştır.

Kolonyal dönemde Sahraaltı Afrika'daki gelişmeleri inceleyen dördüncü bölüm ise sanayileşmenin yaygınlaşmasıyla birlikte daha da önemli hale gelen hammaddeye erişim problemlerine ve Sahraaltı Afrika'da kurulan kolonilere odaklanmaktadır. Koloni dönemi, Afrika kıtasının bugünkü çehresini oluşturması açısından oldukça önemlidir. Kolonyalist ülkeler, kıtaya kurumlarını ihraç ederek kıtadaki sosyal, politik ve iktisadi yapıyı tamamıyla dönüştürmüştür. Bölgeye silah satış yasağının kalkmasıyla birlikte, Batılı ülkeler tarafından bölgeye teknoloji ihracı gerçekleştirilmiş, buharlı makineler ilk defa kıtada kullanılmaya başlanmıştır. Yeni teknolojiler, merkez ve çevreyi birbirine bağlayarak bölgede güçlü bir merkezi otoritenin tesis edilmesine olanak sağlamıştır.

Kolonyal Dönem sonrası Sahraaltı Afrika'yı ele alan beşinci bölümde ise küresel konjonktürde yaşanan değişimler çerçevesinde Afrika'nın dönüşümü incelenmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından terhis edilen askerlerin, ülkelere geri dönmesiyle birlikte geçimlik iktisadi yapıya sahip olan kıta ülkelerinde fiyatlar ve işsizlik oranı dramatik bir biçimde artış göstermiştir. Büyük Buhran, hali hazırda var olan ekonomik krizi daha da derinleştirmiştir. Bunu engellemek amacıyla iki savaş arası dönemde Batılı devletler bir dizi başarısız kalkınma projesi uygulamaya koymuştur. Bu doğrultuda bölgede, Afrika Milliyetçileri olarak adlandırılan bir siyasi elit gelişmiş ve dekolonyalist ayaklanmaların temeli atılmıştır. Dekolonyalizm sürecinin sonunda bağımsızlık kazanan ülkeler üç temel iktisadi aşamadan geçmiştir. Bunlardan ilki ithal ikameci dönem, ikincisi Bretton Woods kurumlarıyla gerçekleştirilen ve yapısal uyum programlarıyla karakterize olan neoliberal dönem, üçüncüsü ise 2000 sonrası dönemi kapsamaktadır. İthal ikamecilik dönemi, başlangıçta olumlu gelişmeler yaratmış olsa da devletin iktisadi faaliyetlerde artan ağırlığı, yolsuzluğun ve nepotizmin yaygınlaşmasına, sosyal bozulmalara ve kaçınılmaz olarak ekonomik bozulmalara sebebiyet vermiştir. Yaşanan krizler çerçevesinde, Batılı ülkelerin teşvikleri doğrultusunda Uluslararası Para Fonu (IMF) ile yapısal anlaşmalar tesis edilmiştir. Bahse konu bu anlaşmalar, Batı paradigması çerçevesinde kurgulanmış olması nedeniyle Sahraaltı Afrika'nın ekonomik ve sosyal yapısında bozulmalara sebebiyet vermiştir. Konuya ilişkin yapılan ampirik çalışmalarda, IMF ile anlaşma yapmayan Afrikalı devletlerin ekonomilerinin büyüdüğü gözlemlenmiştir. Bu noktada çalışmada, yapılan ampirik analizlerin sonuçlarından bahsedilmiş olmakla birlikte ekonomik bozulmalara ilişkin verileri paylaşılmamış, hangi ekonomik göstergelerin krizleri tetiklediği, istihdam, üretim ve enflasyon oranlarının ne gibi sosyal bozulmalara sebebiyet verdiğine değinilmemiştir. 2000 yılından sonra ise kıta içindeki milliyetçi fikirler ve kıta içi

birlik olguları gelişmeye başlamış ve Afrikalı çözümler bağlamında kıtadaki yaygın yoksulluğun azaltılması, demokratik bilincin geliştirilmesi temel odak noktaları olmuştur.

Eserin temel argümanlarının yer aldığı, tarihsel olarak bölgedeki kalkınmayı engelleyen faktörler ve günümüzdeki gelişmişlik düzeyinin ele alındığı altıncı bölümde ise, ilk beş bölümün satır aralarında gizlenen çözümler açığa çıkarılmıştır. Literatürde Afrika'nın iktisadi tarihine ilişkin yapılan çalışmalarda, 16. yüzyıl öncesi dönemden hiç bahsedilmemesi ve kölelik kurumunu verili kabul ederek yapılan incelemelerin metodolojik olarak hatalı olduğu argümanını öne süren yazarlar, bu süreçte geri kalmışlığın temel nedenlerinin; tarımsal faaliyetlere geç bir dönemde başlanmış olması, hayvancılığın bölgede gelişmemesi ve salgın hastalıkların nüfus artışını engellemesi olarak belirtmektedir. Erken dönemde bölgenin coğrafi ve topografik yapısından kaynaklı olarak tohumların ehlileştirilmesinin oldukça geç bir dönemde başarılabilmiş olması merkezi devletlerin de geç ortaya çıkışına neden olmuştur. Geri kalmışlığı vurgulamak adına yazarlar, tarihsel bir karşılaştırma yaparak Svahili bölgesinde yeni filizlenmeye başlayan şehir devletlerinin olduğu dönemde, Roma İmparatorluğu'nun en geniş sınırlara ulaştığı belirtmektedir. Coğrafi kısıtların ticareti engellediği, bu durumun yalnızca üretim ve sermaye birikimi hususunda değil aynı zamanda bilgi alışverişi konusunda da bölgeyi dezavantajlı bir konuma soktuğu ifade edilmektedir. İslamiyet'in yaygınlaşmasıyla birlikte bu kısıtın bir ölçüde dengelendiği ancak yine de pazarın oldukça sığ olduğu belirtilmektedir. Batılı bölgeyi sömürgeleştirilmesi ve kölelik kurumunun tesisi, Sahraaltı Afrika'nın hali hazırda var olan dezavantajlı konumunu daha da derinleştirmiştir. Emperyalist dönemde, Batı sermayesinin bölgeye akması bir ölçüde, bazı elitler için yapıcı sonuçlar elde edilmesine olanak tanımış olsa da sermaye çıktısı metropollere akmış, bölge içi çatışmalar ve ayrılıkçı hareketler körüklenerek Sahraaltı Afrika, daha da istikrarsız bir çehreye bürünmüştür. Dekolonizasyon dönemi ve sonrasındaki süreç, ekonomik bilgi birikiminin olmaması, ekonomik kurumların batılı devletler tekeline olması, ekonomik yönetime dair bilgisi olmayan bir siyasi elitin iktidarı ele almasıyla kristalize olmuş ve bunun sonucu olarak da bölgede yolsuzluk ve istikrarsızlık keskin bir artış göstermiştir.

“Sahraaltı Afrika Ülkelerinin İktisadi Gelişme Sürecine Kısa Bir Bakış” adlı eser, siyaset bilimi, sosyoloji, tarih, arkeoloji, coğrafya ve antropoloji disiplinlerinden faydalanılarak ortaya konan analitik çözümler, ampirik bulgularla desteklenerek okuyuculara geniş bir perspektif sunmaktadır. Eser salt kolonyalizm ve post kolonyal dönemde kötü ve yozlaşmış yönetişime indirgenen Afrika gelişim sürecine, kıtanın erken döneminde yaşanan gelişmeleri de dahil ederek literatüre önemli bir katkıda bulunmaktadır.

Buna karşın eserde bazı yönler eksik bırakılmıştır. İlk olarak, dördüncü bölümde incelenen kolonyalist mirasta, doğrudan ve dolaylı yönetimin bölgelerin sosyolojik ve iktisadi yapısında ne gibi dönüşümlere neden olduğu, dekolonizasyon sürecinde, bu iki kamu yönetimi anlayışının nasıl sonuç verdiği açıklanmamıştır. Beşinci bölümde yer alan postkolonyalizm dönemindeki gelişime ilişkin olarak başta Çin olmak üzere, Rusya, Hindistan, Suudi Arabistan ve Türkiye gibi batı dışı aktörlerin 2000’li yıllardan sonra kalkınmada oynadıkları rolden bahsedilmemiş olması, eserin muğlak bıraktığı alanlardan bir diğeridir. Üçüncü olarak, kıta içi entegrasyonun temelini oluşturan bölgesel örgütlerin siyasi ve iktisadi rolüne değinilmemiştir. Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) ve Doğu Afrika Topluluğu (EAC) gibi ortak para politikası da dahil olmak üzere, ticaret, yatırım, istihdam ve finansla dair birçok karar alma yetkisiyle donatılmış olan bu yapılara hiç değinilmemiş olması çalışmanın açık bıraktığı alanlardan biridir. Kıtada bulunan bölgesel örgütler, Afrika’nın potansiyelini yine kendi iç dinamikleri aracılığıyla gerçekleştirebileceği fikrinin bir tezahürüdür. Dördüncü olarak, 2021 yılında, Afrika Birliği önderliğinde, kıta içerisindeki gümrük vergilerini sıfırlamayı, kıta içindeki ekonomik etkinliği artırmayı ve Afrika’nın siyasi entegrasyonunu tamamlamayı hedefleyen Afrika Kıtasal Serbest Ticaret Alanı Anlaşması yürürlüğe girmiştir. Kıtanın iktisadi ve siyasi tarihinde dönüm önemli bir dönüm noktası olarak ifade edilen bu anlaşmanın çalışmaya konu edinilmemesi, çalışmada eksik bırakılan bir diğer noktadır.

Sonuç olarak, iktisadi bir incelemeden ziyade tarihsel ve sosyolojik bir çerçevede kurgulanan eser, Sahraaltı Afrika’nın iktisadi gelişiminde, değişen üretim yapısının, uluslararası ticaretin, doğrudan yabancı yatırımların, Resmî kalkınma yardımlarının ve küresel finansal sistemin yaygınlaşmasının bölgenin sosyopolitiğinde ne gibi dönüşümlere neden olduğunu açıklayamamaktadır. Bununla birlikte çalışma boyunca öne sürülen argümanlar yeterli ölçüde nicel veriyle desteklenmemiştir. Buna karşın, Erdoğan ve Acaravcı’nın “Sahraaltı Afrika Ülkelerinin İktisadi Gelişme Sürecine Kısa Bir Bakış” adlı çalışması, Afrika ekonomi politığıne ilgi duyan ve bölgenin geri kalmışlığının kökenlerini öğrenmek isteyenler için giriş niteliğinde tavsiye edilen bir eserdir.

Yazar Beyanı

Hakem Değerlendirmesi: Dış Bağımsız

Yazar Katkısı: %100

Destek ve Teşekkür Beyanı: Çalışma için destek alınmamıştır.

Etik Onay: Bu çalışmada etik kurul iznine gerek yoktur

Çıkar Çatışması Beyanı: Çalışma ile ilgili herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Peer Review: Independent double-blind

Author Contributions: %100

Funding and Acknowledgement: No support was received for the study.

Ethics Approval: Ethics committee approval is not applicable to this study

Conflict of Interest: There is no conflict of interest with any institution or person related to the study